

„НАСТАВЛЕНИЈА“ И ПРВА КЊИГА У ОБЛИКУ УЏБЕНИКА ЗА ПЕДАГОГИЈУ ШТАМПАНА У БЕОГРАДУ

За време уставобранитељског режима у Србији од 1838 до 1858 године уложен је значајан напор да би се модернизовало школско васпитање и образовање. Већ и по томе што је старање о школству и судству стављено у задатак једном ресору: Попечитељству правосудија и просвештенија, а низ осталих јавних и државних послова (као управна служба, здравство, војска, грађевинарство) једино под Попечитељство унутрењих дела, назире се да су питања просвете и законодавног сређивања младе српске државе била стављена у први ред. Стварно, то је унеколико започето још при крају прве владавине Милоша Обреновића, али је са кудикамо више плана и упорности настављено после његовог одласка из Србије, пошто је завладало ново политичко стање.

I

Првим наставним планом и програмом треба сматрати акт Попечитељства просвештенија од 11 септембра 1811 године, у коме се за основну, онда звану „малу школу“, одређује трајање од три године, са следећим предметима који дају називе разреда: I година — Буквар — бекавица, познавање слова и срицање слогова; II година — Часловац; III година — Псалтир с „катицизмом поученијем и пјенијем и рачуницом.“ Још године 1830 „мала школа“ у Београду има сличну наставну основу.¹ Од 1838 године пак „мала школа“ не зове се више тако, већ добија име „нормална школа.“ Она траје четири године и дели се на млађу и старију класу, од којих свака траје по две године; „нормална

школа“, дакле, добија четири разреда. За будући рад нормалне школе од већег је значаја што је Попечитељство просвештенија 11 августа 1838 године издало „Назначеније учебни предмета“, уствари такав наставни план и програм уједно, који је разрађенији од претходних и поставља веће захтеве.

За наставну основу из 1838 године карактеристично је што се у обе године старије нормалне класе учи немачки језик. Потреба за изучавањем овог језика изазвана је трговином и другим врло живим везама које су се биле развиле између Србије и Аустрије. Из прегледа предмета у разрађенијем наставном плану запажа се да је велика пажња поклоњена настави српског језика са читањем грађанских књига, граматиком, правописним вежбама и лепим писањем. Осим тога, значајно је да *Назначеније учебни предмета* први пут уводи наставу историје у основну школу.

За разлику од планова и програма из 1830 и 1832 године, ово *Назначеније* избацује учење грчког језика, који се сматрао трговачким језиком, а задржава само учење немачког језика, опет за трговачке и практичне потребе.

Тако постављени захтеви *Назначенија учебни предмета* за основне школе из 1838 године, сведени на потребну меру за практичне сврхе, изазвали су писање дидактичких упутстава намењених учитељима, да би што боље вршили своју дужност наставника и васпитача.

Пошто је 1838 године Стефан Стефановић-Тенка, човек из реда најистакнутијих уставобранитеља, постао први попечитељ просвештенија, пришло се даљем сређивању унутрашњих школ-

ских питања. Да би се настава у основној школи могла изводити како треба, године 1838 издато је *Наставленије* за учитеље које је пружало за оно време напредне погледе о методским поступцима. У овом упутству се најпре истиче да начин рада треба да буде „уредан, јасан, лак и кратак.“ Осим тога, важан принцип који Наставленије прокламује односи се на усвајање „полезни наука“ које треба да одговарају возрасту и множини деце.²

Сасвим у духу погледа педагогије времена просвећености, Наставленије указује да учење у школи мора да полази од разума и обдарености деце. Супротно од дотадашње праксе, учење наизуст се одбацује, а тражи учење с разумевањем; тако савладано градиво затим ваља корисно употребити у животу. Да би се знања усвојила на овај начин, *Наставленије* захтева од учитеља да деци објашњава јасно и „вразумително.“³

Схватљиво, тако изречена упутства која су онда била напредна, различито су спровођена у живот. Све је зависило од спреме учитеља, чије је стручно знање било различито и у огромном броју случајева далеко испод задовољавајућег. Зато Милан Ђ. Милићевић, у својим успоменама, мислећи на свога оца учитеља, Јована Ђака, у Ришњу код Београда 1843 године, пише: „Он је нас учио како су учили њега његови учитељи. У његовој школи није било разреда, него је сваки ђак учио колико је могао, те тако је било: колико ђака толико разреда.“⁴ По Милићевићевом казивању, док је он учио основну школу, почев од краја априла 1843 до септембра 1845 године, када је ступио у Београдску гимназију, владала је метода старог срицања. Осим буквара учио се часловац и завршавало се псалтиром. Црквено певање је било у „плану“, а и четири основне рачунске радње.

Што се уставобранитељски режим са својим Совјетом на челу све више учвршћивао на власти и постао пресудни чинилац у друштвеном животу Кнежевине Србије, то се све већа пажња поклањала питањима образовања. Иако су се врхови државне управе монархистич-

ко-бирокуратског система особито бринули о средњој и вишој школи, односно о гимназиском и лицејском образовању, ипак основној школи придата је важност баш због чињенице што она припрема за ступање у више школе.

Годину дана после појаве *Наставленија за учитеље*, 3 октобра 1839 под Б. Но 1473), када је у Попечитељству правосудија и просвештенија био начелник „оделенија просвештенија“ Димитрије Исаиловић, издато је *Наставленије професорима Гимназије Београдске*. Као и упутство за учитеље из 1838 године, тако је и ово упутство за наставнике гимназије имало за циљ да подигне ниво образовања. То су први акти педагошке садржине званичних просветних органа у Београду, који осим планова и програма — *Назначенија*, — постављају наставницима захтеве како би извршење задатака у погледу образовања и васпитања било на што вишем и савременијем нивоу.⁵

Продужујући рад Крагујевачке гимназије, Прва београдска гимназија радила је по наставном плану који је одобрен септембра 1838 године, а важио, све до краја 1844/45 школске године. То је био први гимназиски план по коме је школовање трајало пет година у пет разреда, од којих се четврти назива разред реторике, а пети разред поетике. — Овим наставним планом гимназиско образовање у Србији добило је унеколико реалан правац, због чега је критикован од присталица класицистичког образовања. Видан недостатак његов налази се у томе што је у највишим разредима, особито у петом, пружао скућена знања.⁶

У то време, као и доцније, наставнички кадар гимназије, иако је био знатно изнад наставничког кадра за основне школе, није располагао довољном стручном и педагошко-методском спремом. Да би дало правац у овом смислу *Наставленије* од октобра 1839 године прописало је правила којих професори треба да се држе у своме раду. У првом ставу овог значајног акта, издатог на почетку владе Уставобранитеља, одређено је да професори појединих разрада, који су онда изводили

разредну наставу, предају предмете прилежно и ревностно, да свој позив високо држе, а да васпитање и образовање „не само мимогредно и механички, но охотно, совјесно и вјерно“ извршавају. А затим, пошто је истакнута важност познавања „учебних“ предмета које професор предаје, *Наставленије* поставља следећи врло важан дидактички захтев у погледу излагања градива: „... како ће такве учећој се јуности јасно, разборито и темељно преподавати, сваку најмању ствар, а особито што би потешко, страном и невразумително било, добро и точно разчленити, изјаснити и протолковати, да би се иста ствар тако рећи у крв и сокове ученика претворила. Во ообщче пак дужни су професори у тому постарати се да више ум и силу расуђденија, него ли памјатствовање ученика своји упражњавају и да деца не би предавајеме предмете само од речи до речи на изуост научила, о самој ствари ништа не мислећи и не расуђдавајући, но да језгро и содржавајући се у речима истину себи својствену учине...“ После наведених мисли, у овом упутству подвучена је вредност повезивања знања са практичним потребама које човек треба да задовољава целог живота и то како у личну тако и у корист „Отечества“.⁷

Та прокламована начела у првом упутство педагошко-дидактичке природе за наставнике гимназије била су за оно време напредна. Но, да би настава што боље текла и ученицима било олакшано савлађивање знања, упутство је тражило од професора да сами састављају уџбенике по угледу на стране писце, односно „такве са страни језика, по најбољему и најновијему методу на србски језик точно и разговетно преводити“.

Осим тога што се обраћа пажња на потребу распоређеног и благовременог обрађивања градива, у *Наставленију* се указује да ваља оставити време и за понављање пређеног како би се ученици припремили за јавне испите.

Творци упутства за професоре гимназије обратили су пажњу не само на интелектуалну страну развоја ученика, — „не само у изображенију ума, но и

облагорођенију срца, добром владању и примерној нравствености“. Ради тога препоручује се примена следећих мера: опомена, саветовање, „набљудавање закона школски и извршивање християнски дужности“. У погледу тада врло важећег морално-религиозног подизања младежи, истиче се да је најважније од свега примеран живот наставника на који ученици треба да се угледају.

Наставленије за професоре из 1839 године садржи само опште одредбе и указивања у широком оквиру наставног и васпитног рада. У њему нема ни речи о обрађивању појединих наставних предмета, што постаје предметом видног старања током пете деценије прошлог века.

Образовање и васпитање у Кнежевини Србији постајало је све значајнији чинилац и зато се приступа озакоњавању постојеће праксе.

Првим законом о школама Кнежевине Србије—Устројенијем јавног училишног наставленија од 23 септембра 1844 године учињен је одлучан и крупан корак у модернизовању српских школа. Међутим, само правничко формулисање места и улоге образовања на разним ступњевима, почев од основне па до лицејске наставе, није могло бити довољно па да се постигну васпитно-образовни циљеви. Осим одредаба којима се регулишу питања школског образовања преко одређених форми и органа, први закон о школама Србије садржи наставне планове за основну школу, гимназију и Лицеј. Нас на овом месту интересују постављене смернице за основне — „нормалне“ школе и за гимназије, јер је то изазвало потребу за одговарајућим „наставленијама“ као инструктивним средствима, која су, на другој страни, било допунско средство у погледу наставне основе, односно наставног плана и програма какви су у најопштијим цртама најпре законски претстављени у Устројенију.

За основну школу предмети су прописани више с обзиром на грађанске, свакидашње потребе, а не црквено-верске, као што је то претежно раније био случај; молитве се уче на матерњем језику. Новоуведени предмети су: по-

знавање грађанских слова, математички и „природни“ земљопис, стилистика, „Обшта знања сваком Србину нужна“. Избачен је немачки језик, али је на узимање Београдске општине задржан у најстаријем разреду месне школе. Што се тиче гимназије, по наставном плану од 1838 године само су наведени предмети, али им није одређен обим градива, ни број недељних часова. Устројеније, а затим *Наставленије* за професоре од 1845 године, одредило је наставни план и програм, дало „назначеније“ за сваки предмет, при чему се у погледу обима градива не улази у детаље; то је било остављено да учини сам наставник. Нови предмет у гимназиском образовању јесте латински језик, који дотле није био заступљен. Што се односи на гимназију, *Наставленије* „с почетком идуће училиштне године назначило је сваком професору поименце предмете, које ће предавати, како би се благовремено за то справити могли“.⁸ На овај начин прешло се на предметни облик наставе, чиме су постављене веће обавезе професорима, у првом реду да би се пружило класично-хуманистичко образовање и спровела боља настава живих језика. Важан задатак састојао се и у излагању знања из националне културе, као и реалних, природњачких знања. За наставни план гимназије утврђен првим законом о школама Србије значајно је што је у њему поклоњена пажња уметничким вештинама.⁹

Проширени и појачани захтеви како у погледу наставе у основним школама, тако и у гимназијама, изазвали су потреба за упутствима која су брижљиво израђена.

Творац Устројенија јавног училишног наставленија, тадашњи начелник просвештенија Јован Стерија Поповић, вршећи реформаторске промене, налази за потребно да, ускоро после обнародовања овог врло значајног акта, изда 24 октобра 1844 године врло важно и напредно упутство за учитеље основних школа, под насловом: *Наставленије за учитеље основних училишта*. Ово *Наставленије*, као и *Наставленије за професоре Гимназије и полугимназија* од 29

јануара 1845 године, садржи у концизном облику педагошке и методске појмове од којих треба полазити у наставном и васпитном раду. По свим својим особинама ова два упутства претстављају прво сређено излагање педагошких и дидактичких знања код нас.

У *Наставленију за учитеље основних школа* најпре је истакнуто начело да код ученика треба развијати високу моралну свест и „благородство“ душе, а усто способност самосталног суђења, — не рецептивности, памћења. Да би настава што више уздигла образовање постављен је захтев за спровођењем принципа очигледности и то полазећи од активности ученика. То се тражи у настави историје, земљописа, јестаственице. За ову сврху екскурзије су врло потребне, јер се на њима могу најбоље расветлити предмети и појаве. У погледу букварске наставе, писац *Наставленија*, Ј. Ст. Поповић, препоручује нову, гласовну методу, одбацујући ону која полази од именовања слова са аз, буки, вједи и тако даље. Дакле, стару методу срицања ваља заменити оном коју је Вук Караџић заступао у своме огледу о буквару.

Да би било што потпуније, образовање ученика треба да пође од психолошке основе васпитаника. Зато „Главна је дужност учитеља у предавању да се наклоност ученика к учебним предметима покрене и одржи, сирјеч: да се вниманије детета и његово дејствовање к самоизображенију онога, што му научити ваља, развије, оживљава и у непрестаној внимателности одржава; да се дух његов укрепи, умобрази и срце облагороди“.

Врло значајно упутство за учитеље основних школа од октобра 1844 године не односи се само на извођење наставе. Питање дисциплине је она област школског живота на коју исто тако треба обратити пажњу. У дисциплиновању метод убеђивања мора да буде основа васпитачевог рада. Учитељ је дужан да води рачуна како о понашању ученика у школи, тако и ван школе. Не само у међусобним односима, као и у односима млађих и старијих, *Наставленије* хоће да развије моралну осетљивост и према

свему што је живо у природи. За разлику од пређашњег дисциплинског режима у школи, превентивна дисциплинска средства ваља да помогну јачању дечје воље морално исправно упућене. Уколико се пак казне задржавају, захтева се да буду блаже. „Учитељ ће се нарочито чувати да с дететом тирански не поступа, да телесне казни, које чувство затупљавају, у крајњој нужди, а то без сваке љутине и осветољубија употребљава; а навластито да дете својом руком не ћуша, за уши не вуче и не бије“. *Наставленије* одбацује и такве казне које морално унижавају дечју личност. Казна треба да се осети као природна последица за учињену кривицу. У погледу употребе дисциплинских мера врло су напредни погледи онда када се говори да кажњавање мора да зависи од темперамента детета — „внутрењег створа њиовог; према томе, дакле, да ли су осетљива, бојажљива, или самовољна, нагла.“ Подешавање поступака према индивидуалности ученика једно је од начела кога се треба придржавати при формирању моралног карактера ученика. Изнад свега, не страх од репресалија које се могу над учеником извршити, већ љубав ученика према васпитачу ваља да постане основни мотив учениковог држања у свакој прилици.

Средњешколском, односно гимназијском образовању Устројеније од 1844 године пружа нове могућности, све у циљу припремања чиновника за разне дужности. Као што дотада није била на висини основна настава, тако исто и гимназиска настава морала је претрпети отсудне промене како у образовном, тако исто и у васпитном процесу. На примеру школовања једног даровитог човека из непосредне околине Београда, који је затим наставио своје образовање у Београдској гимназији, може се јасно видети каква је била наставна и васпитна пракса гимназије главног места у земљи. Њу је требало мењати баш оне године кад је Милан Ђ. Милићевић ступио у Београдску гимназију. У својој књизи „*Из својих успомена*“, штампаној 1894 године, сећајући се методе која је владала, он је за професора

јестаственице записао „да је из неке књиге диктовао и ми смо писали имена биљака, њихов облик и корисност... Много ботаничког знања нисмо добили од тога наставника.“¹⁰ У погледу дисциплине која је владала, за другог професора, потоњег директора Луку Лазаревића, наставника немачког језика, записано је: „Руке бејаше тако дугачке да немирна ђака чак из треће клупе шчепа за јаку, извуче и простре по патосу на му оцепи колико му тренутни так присветује“.¹¹

Гимназиску наставу и остали унутрашњи живот, — све васпитање и образовања затечено у таквом стању, требало је изменити и унети нови дух. *Наставленије* за професоре Гимназије и полугимназија“ од 29 јануара 1845 године чини прекретницу у даљем развоју овог ступња школовања. Педагошко-методске одредбе овог упутства тичу се спољних и унутрашњих питања школе. Срж чине прокламовани принципи о начину предавања „учебни предмета“. Особито су значајни и напредни били погледи о учењу матерњег и живих језика, особито немачког. Кад је реч о матерњем језику, учење граматике се не прецењује, али из ње ученици треба да увиде „логички поредак у језику“. Творац *Наставленија* за професоре важнијим сматра: „С теоретичним предавањем језикоучења сојужаваће професор и разлагање писмени састава из бољи наши списатеља, и даваће ученицима сходне задатке за упражњења у израђивању лакши састава, као што су писма, приповедчице итд.“ Што се односи на наставу немачког језика, *Наставленије* изриче методска начела од велике вредности. Наставник овог предмета мора да има у виду да ученици савлађују модеран језик који је „нуждан за живот и саобраштеније“. При учењу живог језика потребне су сталне вежбе, увежбавање изражавања и богаћење речника. По *Наставленију* за професоре од 1845 године систематско излагање правила из науке о језику ставља се у други ред. Најцелисходније јесте да се наставник у своме раду служи директном методом, а потом се изводе граматичка правила.

У методским упутствима *Наставленија* која се односе на остале предмете: земљопис, историју, јестаственицу, рачуницу, „човекословије“, баца се кратак поглед. За јестаственицу је важно што се тражи показивање примерака, особито за „царство растенија“. Осим тога, неопходно је ученике изводити у поље — „и у самој природи предмет објашњавати“.

Хуманистичко-класично образовање је основа гимназиског образовања по Устројенију од 1844 године, „будући се језик и књига класичне древности сматрају као основ сваке учености, и као средство не само душевне силе младића покренути и изоштравати, него њега и за све остале науке предуготовити: зато се овај предмет после србског језика као најглавнији у гимназији сматра“. При тумачењу правила латинске граматике *Наставленије* препоручује да се праве поређења са граматиком српског језика. Да би ученици савладали латински језик потребне су сходне вежбе, учење напамет и декламовање из изложених и тумачених класичних писаца. Полази се од лакших, па се иде ка све тежим писцима. А „Толковање класичних списатеља у разреду Реторике и Поетике има за предмет вкус ученика улепшати и срце облагорођавати“.

Осим интелектуалном васпитању које се постиже низом наставних предмета, моралном формирању гимназијалца педагошко учење у *Наставленију* од 1845 године даје угледно место. Формирање навика за културни живот и забаву у тесној је вези са јачањем моралне воље ученика. Неопходно је развијати морални живот, али и ученичко „естетично обраћање... По томе ће младићима добра основоположења стављати, њи с поњатијем о њи овом одређенију упознавати, честољубије, уредност, чистоту и благопристојност у обхожденију препоручивати им“.

Наставленије за гимназије од јануара 1845 године није пропустило да препоручи хигијенске поуке које треба наставници да пружају ученицима. Водећи рачуна о добром здравственом стању ученика *Наставленије* поставља врло оправдан како дидактички тако

исто и хигијенски захтев у погледу обима, распореда наставне материје, задатака. *Наставленијем* хоће да се отклони пренатрпавање ученика задацима, те од професора тражи „између себе споразумети се, да не би ученици послом претоварени били...“

У одељку V, „Наособне дужности професора“, *Наставленија* од 1845 године нарочито се посвећује пажња раду око припремања ученика за самоусавршавање. Наставник је дужан да указује на „спомогателне књиге давајући им наставленија, како ове с ползом читати треба, као што ће ји поштравати, да зарана празне часове своје читању полезни књига посвећују“.

Наставленија од 1844 и 1845 године заузимају врло истакнуто место у историји нашег васпитања и образовања.

II

После *Наставленија* из четврте, а особито из пете десетине прошлог столећа, наступа време када се посвећује све већа пажња педагошко-методској спреми наставника, да би се напредна схватања изнета у званичним упутствима могла реализовати. Законом од 25 новембра 1849 године при Попечителству просвештенија створена је Школска комисија чији је главни задатак био да израђује и прегледа уџбенике. У колегијуму од дванаест чланова, на чијем се челу налазио Димитрије Исаиловић као начелник у Министарству просвете, било је највише професора који су се подухватили писања школских књига. О раду те комисије издато је следеће: „Од ове комисије основна је школа добила прве своје књижице за ђаке... Према тим новим књижицама састављен је био и нови наставни план за основну школу, који се онда звао: Расположење предмета који се у основним училиштима предају, по разредима и полгодиштима“.¹² Без обзира на непотпуно, па и нетачно тврђење М. Ђ. Милићевића да су тада дате за основну школу „прве књижице за ђаке“, у наведеном казивању писца усмена из тога доба карактеристично је и тврђење да је према тим „новим

књижицама“ било састављено *Расположење*. Такав обрнут пут уствари није постојао, јер је наставна основа, план и програм, из 1844 године претрпео врло мало измена у *Расположењу* од 1850 године. Иако је основна школа по законским одредбама постала троразредна, за разлику од Устројенија које је 1844 године за сеоске школе прописало троразредну, а за варошке четвороразредну основну школу, главни ранији захтеви су задржани. Они су добили свој крајњи израз у Закону о школама од децембра 1855 године. На основу члана 20, нико више није могао добити учитељско место без претходног испита који се полагао пред комисијом у самом Министарству просвете. У том правцу и чл. 22 овог Закона одређује како да се реши и пречисти питање тадашњих учитеља који су имали различиту спрему.

Услед немања школе за педагошко образовање учитеља трпело се доста. Како су се учитељима, међутим, постављали све већи захтеви да би наставни и васпитни рад текао што боље, то се баш за време спремања Закона о школама од 1855 године појављује књига д-р Милована Спасића под насловом: *„Педагогично-методично наставленије за учитеље основни школа — списао д-р Милован Спасић главни Управитељ основни школа, редовни член Дружтва Срб. Словесности, Член Депутације главним фондом школским управљајуће, и Член школске комисије“*. Из насловне странице ове књиге у облику уџбеника сазнаје се још да је књигу прегледала и одобрила Школска комисија и да је штампана у „Правитељственој књигопечатњи“ у Београду.

Ова књижица на својих осамдесет страница мале осмине је уствари опширније упутство издато од стране једног лица, за разлику од пређашњих упутстава која су потекла из самог Попечитељства просвештенија и била више званични акт, те нису носила име писца.

Пошто можемо сматрати да је Спасићева књижица први покушај да се у обновљеној Србији изнесе нешто више и сређеније о педагошко-методским питањима, то је потребно да се ближе са

њом упознамо и одредимо јој вредност. Књига садржи „педагогични“ и „методични“ део. Први има дванаест глава и додатак, а други део има једанаест глава. У првој глави „педагогичног“ дела изнесе се: „Нуждна својства доброг учитеља“; у другој: „Потреба за упознавање душевни својства ученика“; у трећој: „Телиесно развијање и чување здравља ученика“; у четвртој: „Нравствено изображавање“; у петој: „Внутрењи поредак училиштне собе“; у шестој: „Примање деце у училиште“ у седмој: „Премештање ученика из једног разреда у други“; у осмој: „Училиштни закон“; у деветој: „Одличија и награде ученика“; у десетој: „Казнење ученика“; у једанаестој: „Предавајем предмети“ и у дванаестој глави: „Расположење учебни предмета“. Све ово претресано је на тридесет страница. „Методични“ део књижице је опширније, чиме је писац хтео да укаже на вредност тог излагања. Прва глава (а у књижици по реду тринаеста) садржи: „Преправност и преправљање ученика“ (што ће рећи припремање); затим слеђују: „Нека главна и обшта правила предавања и настављања. Особити начини настављања“; „И Упознавање писмена, срицање и читање уобште. А. Упознавање писмена. Б. Срицање. В. Читање“, „I Писање“, „III Рачун“, „Веронаука или настављање у вери. А. Молитве и пеније црквено. Б. Свештена историја. В. Катихизис“; „Прва знања“; „Земљопис: А. Земљопис општи. Б. Земљопис Кн. Србије, Црне Горе и Турског царства у Европи“; „Србска Граматика“, „Писмени Састави“ и „Историја Србскога Народа“.

Пошто је на извесној филозофској основи дуалистичке врсте прожетог религиским схватањем хтео да објасни човекову природу која тежи развоју, Милован Спасић заснива своје погледе о васпитном чину тако да његов почетак види још у најранијој младости „... ако оће, да себи, свом ближњем, свом отечеству и човечеству од праве користи буде“ (стр. I, 2, — књиге).

По Миловану Спасићу, основне школе претстављају темељ свег образовања, а учитељ је најважнији фактор даљег

ПЕДАГОГИЧНО - МЕТОДИЧНО
НАСТАВАЉЕНИЈЕ

ЗА

УЧИТЕЉЪ ОСНОВНЫ ШКОЛА.

Списакъ

Др. Милованъ Спасићъ,

Главный Управитель основны школа, редовный Членъ
Дружтва Срб. Словесности, Членъ Депутације главныиъ
фондохъ школань управлюе, и Членъ школка
Комиссиа.

Прегледала и одобрила Школска Комиссиа.

Цѣна е 5 гроша.

БЕОГРАДЪ.

У Правительственной книгопечатни

1855.

Сл. 1 — Насловна страна књиге Педагогично-методично Наставленије за
учитеље основних школа, штампане у Београду 1855 године.

ученичког напретка. Због тога што од способности и вештине учитеља унајвећем зависи васпитање и образовање, а њихова спрема није довољна и једнака, то Милован Спасић узима на себе да напише своје упутство за наставнике основних школа.

У првој глави „педагогичног“ дела писац говори о неопходним својствима доброг учитеља. То су: здраво тело и бистри разум; живи дух — „доброг даровања и честитог душевног изражања“. Осим тога, учитељ треба да располаже солидним знањем „за добро предавање прописани предмета“. На овај начин он стиче веће уважање у очима васпитаника и њихових родитеља. Да би учитељ вршио своју дужност као што ваља, неопходно је да он као педагог и наставник добро познаје правила „васпитавања, предавања и поредка школског, и ова да вешто зна употребљавати“ (стр. 4). Љубав према деци, благод, стрпљење су одлике правог васпитача. Учитељ треба свој позив да врши са одушевљењем, а своје задовољство налази у мирном домаћем животу. Усто, врло важно својство које треба да краси учитеља, по уверењу М. Спасића, јесте хришћанска побожност.

Пошто су душевне особине и наклоности васпитаника различите на различитим ступњевима узраста, то је нужно да учитељ познаје наклоности својих ученика. Ово питање је предмет претресања друге главе књижице Милована Спасића. Познавање човекове природе уопште, и дечје посебно, постиже се прилежним изучавањем науке о човеку — „човекословија“. Сазнавањем у каквом се стању и односима деца налазе и живе, васпитач упознаје опште услове развоја, а потом откривањем индивидуалних особина ученика, што се постиже пажљивим посматрањем деце у датим приликама и приликом њиховог дружења, омогућава се потпунији васпитни утицај. Полазећи од напора извршеног у том правцу, учитељ затим треба да размишља о последицама свога рада са децом, и да буде самокритичан. Из тог разлога он треба да ступа у разговоре и са другим учитељима; сваком даном приликом ваља се саветовати и

договарати. На другој страни, чврста веза поверења и споразумевања са ђачким родитељима помаже учитељима да што боље сазнају како се деца понашају код својих кућа и чиме испуњавају своје време.

Пошто је исцрпао питање о потреби упознавања индивидуалних особина ученика и општих околности у којима се деца налазе, Спасић прелази на специјални проблем телесног развоја и чувања здравља ученика (Глава III). При том писац полази од мисли: „Телесно је васпитавање од велике важности, јер тело је обиталиште душе, и само у здравом телу може и душа дејствовати, како треба“ (стр. 6). Истина, ова брига највише пада на родитеље, али и школа у томе учествује. „Непосредствено, или лично старање учитеља“ односи се на старање о хигијенским условима школског живота, дакле у разреду. За ову сврху Спасић поставља захтеве у двадесет и једну тачку. За Милована Спасића, као и за педагошка схватања његове средине, врло је карактеристична забрана изнета у тачци десетој која гласи: „Избегавати опасно тучење, и друге казни, као: за уши иј вући, за косу чупати, усамљене, и у тавним и нездравим местима затварати“. Повезујући здравствено одгајивање са дисциплинским средствима која су била у употреби и чије ублажавање тражи, Спасић уствари само узгред расправља о телесним казнама, чији је, стварно, присталица, само не у жестоком облику. У овом погледу, а и у другом смислу као што ће се видети, Спасић је са својим идејама знатно иза раније изнетих погледа у наставленијама.

О телесном правилном развоју и здрављу ученика васпитач води рачуна и онда када поред школе организује неку врсту интерната: собе за спавање и исхрану ученика. Осим непосредног, постоји и посредно старање учитеља о телесном здрављу васпитаника. То се постиже саветовањем родитеља како да негују своју децу. Спасић препоручује хигијенско просвећивање родитеља од стране школе. Но, осим тога он се залаже и за педагошко просвећивање родитеља, да би се на пример, отклонило

учителѣма некѣй правацъ, когъ се придржанати
 инаю не само у училишту и при предаваню пред-
 мета ученицима, него и изванъ овога. Ово е
 тѣмъ нужднѣе за наше учителѣ, што су они у
 разнымъ заведенїама и сваколко изображавани,
 на имъ понавѣше и оскудѣва знаиѣ и вештина
 у воспитаваню и обучаваню. Ово се художество
 или умѣство дели на педагогичный и методич-
 ный део.

ПЕДАГОГИЧНЫЙ ДЕО.

ГЛАВА ПРВА.

Нуждна свойства доброгъ учителя.

Да бы учитель свою свету дужность съ бла-
 гословомъ и достойно одправляти могао, и тако
 общини и народу одъ праве користи быо, треба
 да буде:

1. Здравогъ тѣла и бистрогъ разума. Тѣ-
 лесны недостатци и слабо, промукло и муцаво
 изговаранѣ речїй, чине велике препоне учителю
 у нѣговомъ дѣйствованю.

2. Мора быти живогъ духа, доброгъ памте-
 ня, правилногъ уображаваня и брзогъ сваѣаня и
 рассуѣиваня; или увратко, доброгъ дарованя и
 честитогъ душевногъ изображеня.

1*

Сл. 2 — Треѣа страна књиге *Педагогично-методично Наставленије за учи-
 телье основних школа*, штампане у Београду 1855 године.

мажење, велика строгост, туча деце, сујеверје.

Макар и најопштије изложене мисли о продужном образовању одраслих, да би што боље вршили дужност родитеља-васпитача, претстављају Милована Спасића као човека који увиђа да је васпитни процес јединствен, комплексан и да зависи од више чинилаца чији се утицаји испреплићу.

Одмах после излагања о телесном васпитању, при чему Спасић ни једну реч не поклања храни, оделу и природним чиниоцима: води, сунцу, ваздуху, он прелази на „Нравствено, или морално изображавање“. По Спасићу, „Педагогично нравствено изображавање деце јест: добар правац дати душевном захтевању и телесном осећању“ (Гл. IV, стр. 8). Овакво дефинисање, управо претставља врло нејасно одређивање садржине моралног васпитања. У даљим редовима види се да писац под моралним васпитањем подразумева развијање послушности и навикавања да деца своја осећања потчињавају разуму. Васпитач се мора бринути „да им нравственост срце и душу обузима и у начин мишљења прелази“. Поред тога, у морално васпитање Спасић укључује и богобојажљивост, јер „Бојати се и љубити Бога, јест почетак и ослон сваке премудрости и добродетељи“.

Када читалац не би знао да Милован Спасић није био свештено лице, већ „светски“ човек, помислио би да је, и по излагању и на другим местима, баш свештено лице са докторатом теологије. На страну то што је Спасић у многим приликама у односима према потчињеним или старијим од себе, када је само могао, био далеко од хришћанског начина живота. Он је као личност мало давао својој средини.

У наставку излагања о моралном васпитању, Милован Спасић говори о стварању добрих навика, где спада: „пазљивост, разсудљивост, делатност, поредак, чистота, пристојност и учтивост, услужност, пријатељско опхођење, искреност, честитост, правдољубије. Од свега пак оног, што је овом противно, треба иј одвикњавати и одучивати.“ Не улазећи у психологију навика, Милован

Спасић утврђује њихову важност речима: „Обичај има такву моћ над човеком, да му у природу пређе, и после га док је год жив прати.“

Да би васпитач могао развити моралне снаге ученика, као и остале дарове, потребно је „заниманије и трудољубије“ потстицати. А иначе, „Најлакше ће учитељ децу с нравствене стране познати, кад се играју; зато треба, да и ово под његовим надзиравањем бива, и да им друге игре недопушта играти, осим оне, које нравствености нису, нити могу бити противне“ (стр. II). У погледу моралног утицања на децу, од необичне важности јесте да васпитач стекне уважење, љубав и поверење.

Са поглављем о моралном васпитању Милован Спасић завршава „педагогични“ део своје књиге у којој се не налази никакво излагање о интелектуалном, естетском и радном васпитању, што претставља велики недостатак Спасићевог схватања процеса васпитања.

После тога, од главе пете, писац приступа расправљању о унутрашњем поретку „училиштне собе.“ Ово се односи: 1) на удешавање величине клупа по узрасту ученика и да су подесне у практичном погледу; клупе треба правилно распоредити; 2) У школи ваља поставити две црне табле, и то једна за рачун и друга за писање с линијама. Осим тога и „велика штица“ — црна табла за краснопис, је део школског инвентара. У наставна средства спадају и „земљовиди“ — глобуси. Затим, не толико из дидактичко-психолошких разлога, колико због уочених појава које је Спасић као главни управитељ основних школа могао констатовати, он поставља захтев: „Осим школских орудија и ствари, ништа се у школској соби држати не сме. Јошт је строжије забрањено у њу живину пуштати и држати“ (стр. 12).

Организациона питања у вези са вршењем наставе заузимају доста места у Спасићевој књижици од 1855 године. То се налази у поглављима: о примању ученика у школу и „премештајима“ ученика из једног разреда у други. Нови ученици примају се са навршеном шестом годином и то само у почетку школ-

ске године, од 1 до 20 августа. Током овог времена настава још не почиње, него се ученици још припремају, уводе, како би им школа омилила. Деца се у школу могу примати и до конца септембра, али у том случају ученик треба приватним путем, односно поучавањем да сустигне своје другове. За овај уложени труд учитељ може од ђачких родитеља тражити посебну награду. Иначе, учитељима је забрањено „на приват узети децу, у време часова школски учити, јер тим редовни ученици уштрб трпе“ (стр. 14).

Спасићева књига у највећем преноси одредбе и прописе виших просветних органа. Због тога није необично да се он, како у претходном излагању, тако и у глави VIII, опширно задржава на „училиштном закону“, односно на дисциплинским правилима, да би се деца „од најраније младости на послушност и повиновење закона привикавају.“ То је, уосталом, потпуно одговарало бирократској природи овог вишег чиновника који је на необичан начин започео своју каријеру под уставобранитељским режимом. „Училиштни закон“ — написан чисто, разговетно и „поњатно“ треба да је истакнут на зиду у школи. Осим тога што је он увек пред очима ученика, Спасић одређује да се „училиштни закон“ сваке седмице једанпут „торжествено“ прочитава ученицима. Та дисциплинска правила говоре о уредном похађању наставе, пажљивости за време часа; о поретку ствари, личној чистоћи, понашању ученика. Затим се прописује да треба чувати од квара школске ствари, а забрањује се доношење у школу „шкодљивих“ предмета, као што су: ножеви, пиштољи, барут, и томе слично. Од куће до школе и натраг, ученик иде мирно „и по сокацима се не задржава, нетрчи, невиче, непева и неигра“ (стр. 18), као и то што је ученик дужан свога учитеља „безусловно слушати и његовим се заповестима повиновати.“ Ауторитет истеран силом власти, а не убеђењем које треба да се формира методом свесног рада и образлагања, то је ауторитет за који се залаже Милован Спасић као писац ове књиге.

О средствима која служе да се деца

упућују у позитивном правцу говори се у следећем поглављу. То се односи на питање одликовања и награђивања. Оправдано је то чинити, јер се ученици потстрекавају још на већу ревност, прилежност и добро владање. При одликовању, односно награђивању учитељ мора бити беспристрасан, „иначе ће иј навући на порок, зависти, злобе, међусобне мрзости, освете итд.“ Милован Спасић препоручује „званије одличја“ следећег ранга: „позорник школски“, „позорник разредни“, или „позорник прве, друге клупе.“ Известан ред у управној власти био је узор Спасићу да замисли и у школи безусловно покораване системом строгог контролисања између самих ученика. „Позорници ће свагда на првом и најодличнијем месту свога разреда и скамије седети.“ Они су учитељеви помоћници. Писац замишља читав низ смењивања „званија школски“ и то према успеху из овог или оног предмета, или због марљивости и трудољубља.

Осим моралних „одличја“, Милован Спасић препоручује и материјалне награде у књигама и „разним ликовима, особито из природне историје.“ Поред тога, у договору са учитељем родитељи могу да награде своје синове или кћери и оделом.

Већ према томе коме педагошком проблему поклања већи значај, писац одваја више мисли да би га испрпао. У том смислу питању кажњавања ученика посвећује десету главу. Спасић најпре подвлачи да „Деца највише греше из немирности, т.ј. из живог нагона делатности; и мало које дете учини зло с намером. Кад се ова воља к делању с учењем скопча, онда — оправдано констатује писац — немирност и злоупотребљење времена ишчезава, и деца добивају љубав к школи и учењу. По овом, казни морају такве бити, које ће грешеће исправљати и од грешака чувати, а не такве, које ће неко злочинство наказивати“ (стр. 21, 22).

Иако је Милован Спасић оптимистички пришао дечјој природи и у нагонима нашао узрок погрешака, он ипак разрађује у првом реду збирку телесних казни, од којих очекује највећу помоћ у

васпитном раду. Он утврђује да је клечање строга казна, а са голим коленима клечање се забрањује. По Спасићу заговор је незгодна казна, а уколико се изриче, онда је треба спровести под надзором и никако обноћ. Ова казна поштрава тиме што се затвореник оставља без ручка, „или да им се само мало леба и воде.“ А батинање прутом или фиргазом „није слободно.“ Ипак, ову казну педагог Спасић дозвољава у случају кад учитељ исцрпе сва друга средства, „али са великом предострожности“ и „да својом руком казни не извршује, него преко ученика, који је оном раван, који се казни; да по голом телу никад не казни...“ Из наведеног Спасићевог става види се велика строгост и назадност писца упутства, што све васпитач треба да усвоји. Нарочито зачуђује Спасићев захтев да се извршење казне цибања преда ученицима. Пошто му је то омиљен предмет излагања, онда није необично што Спасић наводи и правила у којима детаљно спроводи захтеве: 1) да се казне не понављају, 2) да казне иду постепено, 3) да се не кажњава у љутини, 4) да наставник при кажњавању треба да буде озбиљан и хладнокрван, 5) да се свака казна образложи.

Пошто је исцрпао излагање о казнама, писац прелази на дидактичка питања, започињући с „предавајемим“ предметима на основу § 19 „Устројенија основни училишта“ за сва четири разреда по полугодиштима. Одмах затим (Гл. 12) у књизи се налази распоред — „расположење“ наставних предмета, јер „Од вешто и цели сходног расположења учебни предмета, много зависи и успех ученика.“ Обраду градива ваља распоредити на месеце, дане и часове. Ту спада и распоред понављања, те зато „учитељу не треба чекати, да ученици предмет сврше, па га онда повторавају.“

По Спасићевој подели књиге овим је завршен педагошки део обраде, да би затим од 31 до 80-те странице било говора о „методичним“ питањима. Увод овог отсека чини изношење „О предавању учебни предмета уопште.“ Спасић вели да наставник мора добро познавати не само предмете које предаје, већ и начин на који он то чини. Правила о

начинима предавања предмета су општа и посебна.

Пошто је у глави тринаестој поновио раније изнете мисли о потреби упознавања индивидуалних особина ученика, и о такту наставника, Спасић опште методске погледе почиње са давањем упутстава о томе шта треба учитељ да чини у време примања деце у школу од 1 до 20 августа. Увођење у школски живот постиже се тиме што се новајлијама показује како треба седети, стајати итд., као и то како се треба служити писаљком, вући линије на таблици и слично. Осим те опште припреме — „преправности и преправљања ученика“, како то Спасић каже својим slabим језиком и изражавањем, стилем и правописом, — припреме која се задржава на спореднијим моментима, у следећем предмет излагања су „нека“ главна и општа правила „предавања и настављања.“

Настава почиње с најлакшим предметима, а то је оно што је „чувствено и просто, што је у очима и свањању деце, и што предуготовно знање неизскује; а теже је: што је умно, што је сложено...“ Предавање треба да буде јасно и учитељ „Све, што је ново мора оснивати на старом, ученицима већ познатом, и тако да долазећа са предходећим у непрекидној свези стоје.“ Овај напредни дидактички захтев проистекао из Хербартовог педагошког учења продро је тако да га и Спасић преноси код нас. Бесумње, то он чини преко посредних извора, јер све његово образовање је такво да му педагошка теорија није била блиска. И следеће излагање показује да је филозофско учење Хербарта и његова педагошка мисао захватила овог просветног радника у Кнежевини Србији. Наиме, после указивања да је наставом нужно развијати све снаге ученика, имајући у виду знања потребна за живот, поставља се захтев: „Настављање, дакле мора бити не само изображавајуће, него и воспитивајуће. Ово пак ако није, онда је једнострано и своју целу промашћује“ (стр. 36). На овај начин исказујући материјални и формални принцип у наставном процесу, уствари Милован Спасић иде

МЕТОДИЧНИ ДЕО.

Предаванѣ учебны предмета уобште.

Методъ или начинъ, коимъ се учебны предметъ предаю, есть одъ najveће важности, за постиженѣ цѣли у напредку ученика. И при наибольѣмъ избору учебны предмета, као и при наилучшемъ и најтечниѣмъ саставу и слогу исты, опеть се пожеланный успѣхъ не може учинити, ако се добрымъ и сходнымъ начиномъ не предаю. Изъ овогъ слѣдуе, да учитель мора добро знати не само предмете, кое ученицима предае (глава II.), него и начинъ, коимъ ће њмъ предавати. Онъ мора дакле правый вѣштакъ быти у предаваню предмета и наставляню ученика, кое е врло велико уметство. —

Начинъ предавани предмета има свои правила, коя се деле на: *обшта и особена*. Обшта су правила она, коя за све предмете маже; а особена, коя по разлики и садржаю предмета, есу различна. Но пре свега овога, држино за нужно, најпре: о преправляню ученика, неколико речій прословити; на онда и на обшта, и особена правила наставляня прећи.

ГЛАВА ТРИНАЕСТА.

Преправность и преправлянѣ ученика.

Одъ домаћегъ, или кућевногъ станя и отношеня зависи и преправность ученика за наста-

за мишљу немачког филозофа и педагога Хербарта да нема наставе која не васпитава, као што не може бити васпитања без наставе. Ту исту мисао о васпитној вредности наставе, односно образовања налазимо и код Ј. Ст. Поповића, чији су дидактичко-педагошки погледи зрело и лепо формулисани у *Наставленијама* која је он писао.

Милован Спасић доста полаже на начин наставног рада и по њему он не сме бити „успављујући“, већ „пробуђујући, непрекидну позорност обрађујући и пријатност прибављајући.“ Према томе, пробуђена пажња и интересовање су услов стицања знања која треба да користе човеку. Осим рада у школи, ученик треба и код куће да ради, „јер тим се самодејателност деце пробуђује и развија, које је једно од најглавнији задатака настављања“ (стр. 37). То се састоји у понављању код куће градива које се у школи учило, у учењу напамет, у писменим вежбама и изради писмених задатака, у краснопису, у властитом запажању, решавању проблема. Пишчева мисао о саморадњи — „самодејателности“ је напредна, али тиме што се он задржава на извршавању оног што је у вези са чисто школским обавезама које су последица редовног наставног рада, она је уска, ограничена. У овом смислу, на пример, изражени захтеви у *Наставленију* од 1844 и 1845 године, где се тражи рад на самоусавршавању, односно самообразовању још у школи, да би се та навика унела у доцнији живот много су потпунији, било да се ради о основној, било да се ради о средњој школи.

Спасићево формулисање „питајућег“ начина наставног рада, који у Стеријиним *Наставленију* налазимо под називом „катихетички начин“, потпуно копира и мишљу и редом речи Стеријину формулацију, која гласи: „... катихетички начин, т.ј. такви где учитељ деци лако разумителне вопросе даје и њихове одговоре саслушава, и другим питањима њи исправља, и на пут истине доводи; коим се начином особито ум изоштрава.“

Изневши овлаш извесне дидактичке појмове, Спасић се задржава на метод-

ским питањима појединих предмета. С правом он сматра да су у основној школи три главна предмета: читање, писање и рачун. — Какве погледе износи Спасић о стицању елементарне писмености? Писац упутства у форми педагошког уџбеника не полази од Вуковог захтева у *Даници* од 1827, иако се он, бар на речима, сматрао вуковцем. Спасић држи „да је боље, децу најпре упознати са именима и фигурама писмена, па онда са гласовима; и после при срицању само гласове употребљавати“ (стр. 41). Он се према томе деломце враћа на старо срицање пошто задржава именоване слова са азбуки, вједи, упркос томе што је већ у *Наставленију* за учитеље од октобра 1844 године (стр. 6, тач. 3) речено: „Да учитељи при срицању само гласове и тонове писмена употребљавају, а наименованија ови изостављају.“ По Спасићевом мишљењу, то је врло тешко „практицирати“, те он не прихвата начело које је заступао Ј. Ст. Поповић ослањајући се на Вуков фонетски принцип. Милован Спасић није био свестан важности захтева који су у елементарној писмености изrekli Вук и Стерија, који су одбацили стару и врло тешку методу срицања, чији су резултати били ништавни.

Спасићеве методске идеје о настави рачуна полазе од оцене практичне вредности тог знања и умења, али и од увиђања „што је он прекрасно средство, да се деци, која школу посеђавају ум и остале душевне моћи развијају, изобразе и изоштре“ (стр. 56).

Милован Спасић би хтео да одбаци механички начин савлађивања рачуна. Он наводи примере из своје управитељске праксе стечене на инспекцијама, из којих се види да је у многим школама налазио децу која су по две и више година ишла у школу, а нису научила правилно бројати. Тако, уместо 30, они кажу двадесет и десет; не знају зашто се употребљава нула, не владају таблицом множења. Пошто је указао да је уџбеник „Практична Рачуница за учитеље основних школа“ помогао да се стање ове наставе поправи, Спасић даје правила за бољи рад. Она гласе: 1) Знање рачуна мора се оснивати „на увиђенију

и разуменију.“ То се постиже очигледним средствима, „видимим средствима“, како се писац изражава. У настави овог предмета не сме се даље ићи ако ученици нису схватили претходно. 2) Одбацује се учење напамет многих и опширних правила. 3) Ново у рачуну заснива се на старом знању и тесно је повезано. 4) Оно што се запамти и схвати у рачуну треба употребљавати, научити да се примењује; у том циљу су неопходне разноврсне вежбе. 5) Треба се навикнути на усмено рачунање — „из главе“ и тако да се то „распростре“ на све степене; „... па и само правило тројино, треба из главе рачунати.“ Овакав вид рачуна треба да претходи писменом вежбању на табли или на таблицама, али тако да одмах иде једно с другим, да се испреплиће. 6) Да би се проверило савладано градиво ученици ће сами изналазити и задавати сличне задатке. 7) Распоред савлађивања бројних количина креће се овако: од 1—10 дају се појмови у I разреду; од 10—100 у II разреду; од 100—1000 у III разреду, и тако даље. 8) Најприроднији ред рачуна је декадни, десетични. По овом систему деца најлакше схватају величину сваког броја, као и бројне односе.

У деветнаестој глави свога приручника М. Спасић износи дидактичке погледе о предмету „Прва знања“ („сваком Србину нужна“) који садржи „различне предмете, кои су укратко изложени, и које учитељ разјасњавањем и толковањем треба да распрострањава и допуњава“ (стр. 66). Онај део „Првих знања“ који се дотиче „Природне историје“ писац цени и истиче, јер се њиме могу „... и у вери утврде и увиде, како је Бог премилостив, и како је свашта и на нашу корист створио.“ Спасић не пропушта ниједну прилику а да на основу своје религиозне етике не покаже своју приврженост хришћанству.

Не држећи се неког реда и система, у наредном излагању писац говори о земљопису који се у основној школи предаје као „Обшти Земљопис целог света, и почастниј Србије и Турског Царства у Европи.“ Први део је у програму трећег разреда, а други четвртог.

Потсећајући се и ранијих *Настав-*

ленија, Спасић говори да се географски објекти објашњавају на основу познатих објеката (језера, планине и слично). А географска карта, „земљевид“ треба да је увек испред очију ученика приликом објашњавања. Они су на путу да упознају не само земљопис нашег народа, већ и суседних српских предела. Врло слично захтевима и наставленијама од 1844 и 1845 године, Спасић поставља захтев да се економској географији поклони већа пажња. А када се говори о појединим местима, ваља то повезати са историским догађајима и личностима. Као у претходном, тако и у овом изношењу писац пружа најопштија дидактичка упутства.

Методика националне групе предмета у Спасићевој књизи заузима последње три главе (21, 22 и 23). „Права Србска граматика“ предаје се само у четвртном разреду основне школе. Тада је наставник дужан да указује ученицима на разлике међу врстама речи по значењу и то постиже примерима које исписује на табли, па после ту врсту речи ученици проналазе, записују или у читанци анализирају. Исто тако, и промена речи показује се на примерима, а граматичка анализа врши се на засебном часу и у речницима. Поред тога, ученицима се укратко указује и на етимологију сложених речи; усто је нужно давати и правописне поуке.

У настави матерњег језика писмени састави чине важан део, те се на почетку излагања о овом предмету каже: „Поучавати ученике у сачињавању, особито у састављању писама, признаница, обвезница итд., врло је нужно; и учитељ има лепо образаца за овакова сачињавања у књижици „Писмени састави.“ Спасић препоручује постепено обучавање у писменим саставима, почињући од краћих састава на основу неколико речи (дат пример: „Бог, човек, дрво“). Уствари он захтева да се писмене вежбе врше на механички начин. У погледу исправљања грешака у писменим саставима, пак, писац разложно тражи да учитељ утврди погрешке, подвуче их оловком и затим да ученику да подвучено исправи.

Изношењем методских погледа о на-

стави Историје српског народа која се предаје у четвртом разреду основне школе завршава се књига Милована Спасића. Пошто је констатовао да је овај предмет „врло удесан за пробудење народољубља и добродетељи“ писац напомиње да ученике треба припремити и отворити им вољу за учење и упознавање прошлости. То се ни у ком случају не сме вршити сувопарно, примећује Спасић на крају. Међутим, овај писац стварно иде за механичким савлађивањем знања. По њему: „Учитељ не треба да деци само каже: овај ћете или онај параграф за урок имати, или одавде донде; него треба да им свагда при задавању, шта ће напамет учити, од тачке до тачке прочита, и садржај обширније разјасни“ (стр. 80).

На крају приказа ове књиге мора се подвући да у њој нема ни речи о методи природњачке групе предмета, као ни о групи уметничких вештина. Несхватљиво је да Спасић као дугогодишњи главни управитељ основних школа најпре западног дела Србије, није могао уочити васпитну и образовну вредност тих наставних предмета у основној школи, која је од четврте деценије прошлог века добијајући ово градиво у свој план и програм ишла за врло важним и модерним захтевима.

У то време, Милован Спасић као члан Школске комисије није имао јасне и одређене појмове о образовно-васпитној вредности појединих наставних предмета. Он је устајао против уметничких и других вештина: цртања, певања, гимнастике. Исто тако позорив према слободоумној и одрешитој мисли која се могла испољити из учитељских редова, Милован Спасић је као претставник бирократске управе у просвети Србије током шесте деценије прошлог века, био против учитељских зборована и других састанака; устајао је против повећања учитељских плата, а желео да надзор и сав живот тече „из центра“ у коме би се налазили „саветници уз министра без канцелариске дужности.“ Истина, Милован Спасић није био усамљена појава у српском друштву оног времена, али је несумњиво његово реакционарно држање било

од штете у погледу побољшавања социјално-економског положаја учитељства на једној страни, као што је на другој то неминовно имало негативне последице у развијању школског образовања и културе.¹³

После значајних педагошко-дидактичких мисли изречених у наставленијама из пете деценије XIX столећа, и још значајнијих организационих и реформних аката из тог периода, књига Милована Спасића *Педагогично-методично наставленије за учитеље основних школа* из 1855 године ипак претставља мали добитак. Идеје и захтеви у наставленијама од 1838, 1844 и 1845 год. су продубљенији, јединственији — на вишем нивоу од Спасићевих идеја и поставки. Површно захватање педагошких и дидактичких питања у књизи првог писца у форми педагошког уџбеника произилази највише услед нестручног прилажења предмету. Милован Спасић је био образован на Берлинском универзитету, где је стекао и докторску титулу. Међутим, он се за време студија није бавио педагогијом. Када је доцније дошао у земљу, он је био постављен за главног управитеља у једној половини земље и требало је да више уђе у наставне и васпитне проблеме. Но, и поред извесне радљивости, Спасић није показао довољно способности и воље да употпуњује своје образовање на дужности једног од старешина основних школа. У много чему Спасић се разликује од других личности свога времена који су као наставници, а затим као чиниоци на одговорним местима савесно и студиозно улазили у педагошке проблеме и то решавали практично или теориски, већ према објективним околностима. Иако по правилу педагошки необразовани, ти људи су на основу личног искуства, размишљања, проучавања литературе и патриотског осећања, дали врло значајан импулс развизитку нашег школског образовања. После свега што је учињено током првог периода уставобранитељског режима, очекивало се да се потом пруже значајнији практични и теориски резултати у области васпитања и образовања. То се међутим није догодило.

НАПОМЕНЕ

¹ Живојин Ђорђевић, *Школе у Србији 1700—1850*, Београд 1950, 35.

² Живојин Ђорђевић, *Школе и просвета у Србији 1700—1850*, 49.

³ *Наведено дело*, 50.

⁴ М. Ђ. Милићевић, *Из својих успомена*, Београд 1894, 42.

⁵ Извештај о гимназији Краља Александра I за школску 1899/1900, Београд 1900, 4—7.

⁶ *Споменица о стогодишњици Прве мушке гимназије у Београду*, 1939, 47—48.

⁷ Из извештаја о гимназији Краља Александра I, Београд 1900, 5.

⁸ Владимир Грујић, *Школско реформаторски рад Ј. Ст. Поповића у Србији 1840—1848*, Београд 1956, 52.

⁹ *Наведено дело*, 53.

¹⁰ Милан Ђ. Милићевић, *Из својих успомена*, Београд 1894, 72.

¹¹ *Наведено дело*, 71.

¹² Милан Ђ. Милићевић, *Успомене 1831—1855*, Београд 1952, 113.

¹³ Милош Б. Јанковић, Сима Милојевић, *Савремена школа*, Београд 1956, бр. 5—6, 377; Милан Шевич, *О Ђорђу Натошевићу*, Београд 1922.

LES «INSTRUCTIONS» ET LE PREMIER OUVRAGE SCOLAIRE DE PÉDAGOGIE EN SERBIE

V. GRUJIĆ

A la fin du dernier règne du Prince Miloš Obrenović un certain progrès a été réalisé sur le plan scolaire. En 1838 fut publiée *L'instruction aux instituteurs*. Les principes exposés dans cette instruction se rapportaient aux problèmes d'enseignement dans les écoles primaires et ils étaient empreints d'un esprit rationaliste. Plus tard, au cours de la première période du régime des «ustavobranitelji» («défenseurs de la Constitution») en 1844, J. St. Popović, chef de section au Ministère de l'Instruction Publique de Serbie, rédigea une *Instruction à l'intention des instituteurs des écoles primaires*. Les idées pédagogiques et didactiques exposées dans ce document sont modernes et se basent sur les derniers résultats de la science de l'époque. Ensuite, en janvier 1845, Popović rédigea une *Instruction à l'intention des professeurs de lycée et de semi-lycée*, contenant des vues très avancées en la matière. Orientant l'éducation vers un objectif humaniste, l'auteur de cette instruction soutient avec force les conceptions pédagogiques selon lesquelles il importe en premier lieu de former un jugement juste chez les élèves.

A la suite des instructions datant de la quatrième et de la cinquième décennie du XIXème siècle, le Dr Milovan Spasić a écrit et publié en 1855 son ouvrage *Instructions aux instituteurs*, sous forme d'ouvrage sco-

laire de pédagogie. C'est en réalité le premier livre de ce genre imprimé en Serbie. Si l'on compare les idées essentielles exposées dans les *Instructions*, en tant que document officiel, avec celles contenues dans le livre de Milovan Spasić, on est amené à conclure que cet auteur ne possédait pas de vastes connaissances pédagogiques, pas plus que la capacité de juger de façon rationnelle des problèmes pédagogiques. Bien qu'il fut l'un des premiers inspecteurs de l'enseignement primaire, déjà au cours de la première période du régime des «défenseurs de la Constitution», il n'a pas serré de près les questions scolaires. En formulant dans son ouvrage des règles générales, il a complètement négligé d'exposer les idées didactiques sur les sciences naturelles de même que sur l'enseignement des beaux-arts. C'est un document intéressant sur l'histoire du système de l'éducation et de l'instruction publique dans notre pays. Cependant il n'a pas marqué un progrès ni sur la plan de la théorie, ni sur celui de la pratique.

Illustrations dans le texte:

Fig. 1, 2 et 3 — Couverture, page 3 et page 32 du livre *Instruction de pédagogie et de méthode pour les instituteurs des écoles primaires*, imprimé à Belgrade en 1855.